

השימוש במדיח כלים – כשרות ושבת

ראשי פרקים

- חלק א: השימוש לכלי חלב ובשר
- א. תאור פעולת המדיח
 - ב. הבעיות ההלכתיות בשטיפת כלי חלב ובשר
 - ג. נותן טעם לפגם
 1. המחבר מתיר, הש"ך והט"ז אוסרים
 2. החומרים הפוגמים
 3. במדיח אין מקום לגזירת חכמים בנטל"פ
 4. באיסור בשר-בחלב טעם פגום מעיקרו מותר לכתחילה
 5. מסקנה: המדיח - אינו כלי בשרי או חלבי
 - ד. נ"ט בר נ"ט דהיתרא
 - ה. בישול שיירי בשר וחלב במדיח
 - ו. החשש למראית עין
 - ז. מסקנה: שימוש באותו מדיח לבשר ולחלב
- חלק ב: השימוש בשבת
- ח. השימוש במדיח בשבת
 - ט. האוסרים התחלת מלאכה בשבת בהפעלה מערב שבת
 1. חילוק בין מלאכה המתחילה מע"ש לבין מלאכה המתחילה בשבת
 2. איסור נתינת מים תחת הנר בערב שבת
 3. הנחת תבשיל על תנור שידלק בשבת
 4. איסור מלאכה בשבת הוא איסור חפצא
 5. סיכום שיטת המחמירים
 - י. המתירים מלאכה בשבת שהפעלתה בערב שבת
 1. לא מצאנו גזירת חכמים על כך
 2. אין ראיה לאיסור משפופרת של ביצה על הנר
 3. אין לאיסור מדין אמירה לנוכרי
 4. כבר היו דברים מעולם
- יא. מסקנה: מותר להשתמש במדיח בשבת אם מכוונו מע"ש

חלק א: השימוש לכלי חלב ובשר

א. תאור פעולת המדיח

מדיח כלים ביתי רגיל פועל כדלהלן:

לאחר ניקוי הכלים מכל לכלוך, במיוחד הגס (שיכול לגרום לסתימה במדיח) מניחים את הכלים במדיח על גבי מגש מרושת המאפשר רווח בין כלי לכלי. עם סגירת דלת המדיח והפעלתו נכנסים מים למדיח, וע"י פעולת שאיבה הם ניתזים בכח בכל חלל המדיח. בו בזמן נמסה במים אבקת-סבון חריפה. מי-הסבון הללו שוטפים את הכלים המלוכלכים משיירי אוכל דקים ומהשומן הדבוק בהם. לאחר הצטברות די מים במדיח, מתחיל גוף חימום, הקבוע בתחתית המדיח (יש מדיחים שבהם הוא גלוי לחלל, ויש כאלה שבהם הוא מכוסה) לחמם את מי-הסבון עד לדרגת חום של 60 - 70 מעלות. פעולת ההתזה בחום זה נמשכת כ-20 דקות.

לאחר תום שלב השטיפה במי-הסבון החמים מתרוקן המדיח מהמים המלוכלכים, וכל השומן והלכלוך הדק נשטף החוצה. אם הצטבר לכלוך עבה יותר, הוא נעצר על גבי מסננת הנמצאת בתחתית המדיח, בפתח היציאה של המים, ונותר שם מבלי יכולת לעלות חזרה לחלל המדיח.

לאחר מכן נשטפים הכלים כמה וכמה פעמים במים נקיים, וכל שאריות מי-הסבון יוצאות מהמכונה. השטיפה האחרונה נעשית שוב במים חמים (המתחממים כנ"ל ע"י גוף החימום), ולכן בפתחת הדלת בתום השטיפה נמצאים הכלים נקיים ויבשים.

ב. הבעיות ההלכתיות בשטיפת כלי חלב ובשר

גם אם נניח, שאין להשתמש במדיח הכלים בה בעת לכלי בשר וחלב, עדיין יש לברר האם מותר להשתמש באותו מדיח להדחת כלים חלביים ובשריים אלו אחר אלו? לצורך המענה על שאלה זו יהיה עלינו לענות לשאלות הבאות:

1. האם אבקת הסבון נחשבת כחומר הפוגם את המים, את שיירי המאכל ואת כל הבלוע בכלים ובדפנות המדיח?
2. בישול בשר וחלב, אף אם אינם משמשים לאכילה, אסור מן התורה. האם יש איפוא לחשוש מפני בישול שיירי האוכל המצטברים על המסננת שבתחתית המדיח (בהנחה שמצטברים שם שיירי חלב עם שיירי בשר מההדחות השונות)?
3. מחד גיסא, אפשר שהמדיח כולו נחשב ככלי ראשון העומד על האש, שהרי גוף החמום נמצא בתוכו. כלי ראשון אינו יכול לשמש לבשר ולחלב בזה אחר זה. מאידך גיסא, אפשר שרק החלק התחתון של המדיח ייחשב ככלי ראשון, כיון שהמים מעולם אינם עולים מעל גובה מסוים, ומעליו מתבצע רק עירווי מכלי ראשון ע"י המשאבה המתיזה את המים.

ג. נותן טעם לפגם

1. המחבר מתיר, השי"ך והט"ז אוסרים

בשו"ע יו"ד צה, ד פסק, שמותר לרחוץ בתוך יורה כלים בשריים וחלביים יחדיו, אע"פ ששומן דבוק בהם, אם קודם לרחיצה שמו במים אפר, הנותן טעם לפגם. הלכה זו קובעת שצירוף של נתינת טעם לפגם (נטל"פ) ועירוב ברוב מתיר דבר לאכילה. מדאורייתא "נבלה שאינה ראויה לגר (לאכילת אדם) אינה קרויה נבלה" (פסחים מד, ב; ע"ז סז, ב). חכמים אסרו נטל"פ, והתירוהו בצירוף לביטול בתערובת. ברחיצה יחדיו ביורה נפגם האיסור (שיירי האוכל הבשריים והחלביים שעל הכלים) מאכילה ע"י האפר

שניתן במים, וכשנבלע הטעם בכלים, כבר היה זה טעם פגום. ולכן מותר לכתחילה לשטוף את הכלים ביחד.^{1*}

אולם הט"ז והש"ך על אתר מתירים את הכלים הללו רק בדיעבד. לדעתם נטל"פ מותר בדיעבד בלבד. עוד, מוסיף הש"ך, אפר אינו פוגם דיו.

2. החומרים הפוגמים

בדרכי-תשובה (צה,ד) הביא את דברי יד-יהודה (בפירוש הארוך ס"ק לג; ובפירוש הקצר ס"ק לז) שבדק ובחן אם אכן במציאות האפר פוגם את המים החמים. הוא מצא כי כל זמן שאפר מעורב במים אי-אפשר לשתותם. אולם המים עצמם אינם נפגמים, שכן אם מסננים את המים הם נעשים צלולים, חוזרים למעלתם הראשונה, ואפשר אפילו לשתותם. לכן הסיק שם, כש"ך, שאין להקל בהדחת הכלים הבשריים והחלביים יחדיו ביורה שיש בה אפר.

בסוף דבריו הביא בשם יד-אפרים, שבבורית שלנו יש להקל יותר, כיון שהיא פוגמת יותר מאשר הבורית של הדורות הקודמים. חכמת-אדם (מה,יז) חילק בין אפר שנתבשל בתוך המים, שהוא בודאי פוגם את המים, לבין אפר שרק נתערב במים ולא נתבשל בתוכם שהוא, לדעת הש"ך, אינו פוגם.

אמנם היה מקום לשאול, האם בכלל אבקת סבון נחשבת כפוגמת, והלא רבים נוהגים לשטוף פירות וירקות במי-אמה, כדי לחטא אותם מריסוסים ולכלוך, וכדי להמנע ממחלות וזיהומים. אם מי-אמה אינם פוגמים בפירות, שמא הוא הדין אין בכוח אבקת הסבון, שמדיחים בה את הכלים, לפגום ולפסול מאכילת-אדם.

במציאות נראה שאין השוואה זו נכונה. ראשית, אבקת-ההדחה מורכבת מחמרים כימיים חריפים ביותר הפוגמים כל אוכל וטעם, ופוסלים אותם אפילו מאכילת כלב. חריפותן עולה בהרבה על משחות-כלים ונוזלים המשמשים לשיטפת כלים בידים. היצרנים מרשים זאת לעצמם, מכיון שאבקות ההדחה לשימוש במכוונות אינן מגיעות לידי האדם, להבדיל ממשחות ונוזלים אחרים למיניהם, שהיה צורך להזהר לבל יזיקו לעור ידיו של האדם המשתמש בהם. ועוד: את הפירות מחטאים במי-אמה קרים, וכשהפירות שלמים ובקליפתם, כך שאין טעם האמה נספג בפירות, ובשיטה במים לאחר החיטוי מסתלק כל זכר לטעם האמה. מה שאין כן במדיח-הכלים, שההדחה בו נעשית במים-חמים, ואבקת הסבון נספגת וחודרת לתוך מעט שיירי האוכל המצויים שם, ובודאי פוסלת אותם מאכילה.

3. במדיח אין מקום לגזירת חכמים בנטל"פ

ברם נלע"ד שיש לחלק בין מדיח כלים דידן לבין הנדון בשו"ע הנ"ל. הטעם לגזירת חכמים על נטל"פ לכתחילה, אע"פ שמהתורה מותר, הוא ע"פ מש"כ הרא"ה, משום

1* לא מצינו שאפר ובורית פוגמים דברים שהם "בעין". בשו"ע מדובר רק על פגימת שומן הדבוק בכלים, שהוא נימוח במים, ואילו במכונת ההדחה נותרים שיירים "בעין", ואין ששים כנגדם (ראה מאמרי בכרך זה בנד"ז). בפרי-מגדים (משב"ז צה,טו) כתב: "משא"כ איסור בעין ע"י אפר - המתיר בהפסד מרובה ולצורך ע"ש אין לגעור בו, לא בע"א." חילוק זה, בין פגימת בליעת כלים לבין פגימת "בעין", מובא במפורש בדרכי-תשובה, שמביא מחבר מאמר זה בסעיף הבא, וז"ל: "אבל בהיה הכלים מלוכלכים בעין, בשר או חלב, ואין ששים נגד הכלוך, העיקר כדעת הש"ך לאסור, ואין להקל כלל." כפי שבדקתי, במקרים רבים נותרים במכונת ההדחה שיירים "בעין" בתחתית המכונה מהדחה חלבית להדחה בשרית ולהיפך. - הערת עורך (י.ר.). **תגובת המחבר:** נידונו אינו דומה למש"כ בפרמ"ג. בפרמ"ג אינו עוסק בבישול האוכל עם האפר, ואילו במדיח מדובר בבישול השיירים בחמין ובאבקת סבון, הפוסלתן אפילו מאכילת כלב

החשש שמא ישתמש בכלי אע"פ שאין בו טעם לפגם. הוא מדבר על כלי שאינו בן יומו, שמה שנבלע בדפנותיו הולך ומתייבש ונעשה כעפרא בעלמא. חכמים גזרו שלא יבשלו בו לכתחילה, מחשש שיקדים להשתמש בו בעודו בן יומו, כשטעמו עדיין משובח, ויבוא לידי אסור תורה (ראה גם ריטב"א פסחים ל,ב; שו"ת הרא"ש יט,ו). ביאור זה הוא על סמך לשון הגמרא בע"ז עו,א: "גזירה קדירה שאינה בת יומא משום קדרה בת יומא." וכן פסק בשו"ע יו"ד קכב,ב. ואפילו לטעם הרשב"א (תורת-הבית ד,ד) - שהטעם הבלוע, כשאינו בן יומו, אינו משביח את המאכל, והרי הוא בטל ברוב, ולכן מותר מן התורה - מ"מ לכתחילה אסור מדרבנן מהגזירה הנ"ל.

אולם במדיח-כלים אין מקום לגזירה זו, כיון שאף פעם אין שם מציאות של נתינת טעם לשבח. כל תפקידו של המדיח הוא לנקות ולשטוף הכלים ע"י המים ואבקת הסבון המעורבת בהם. א"כ השימוש הרגיל והקבוע של המדיח הוא ע"י דבר פגום בלבד, ובכח"ג אין מקום להחלת הגזירה הנ"ל לכל הדעות. כמו שבמילתא דלא שכיחא לא גזרו חכמים, ה"ה לא שייד לגזור באופן שלעולם השמוש הוא ע"י פגימה. לכן יש סברא להתיר את השמוש לכתחילה באותו מדיח לכלי בשר ואח"כ לכלי חלב או ההפך.

וכן חילק ה"ר עובדיה יוסף שליט"א בדבריו שפורסמו בשנת תשמ"ד בתכנית "ממעין ההלכה", המשודרת בקול-ישראל ע"י בנו ה"ר דוד יוסף (ומעין זה בספר "איסור והיתר" מאת ה"ר יצחק יוסף עמ' קנב-קנג):

אולם האמת ניתנה להיאמר, שאין ראיה מדין קדירה שאינה בת יומא לנידונו, ששם מדובר בקדרה שנתבשל בה איסור, שהיה נותן טעם לשבח, ורק אחרי עשרים וארבע שעות נפגם כל הבלוע שבקדרה. אבל בנידונו (במדיח) שבישלו בקדירות חלב, או בשר, בהיתר, ומיד כשמתערבים הבשר והחלב הוא נותן טעם לפגם (הואיל ומי המדיח מעורבים בחומרי ניקוי חריפים) יש להתיר.

4. באיסור בשר-בחלב טעם פגום מעיקרו מותר לכתחילה

ביו"ד פז,ו פסק הרמ"א בהג"ה:

עוד כתבו, דהכלי שעושין בו מים לחפיפת הראש, אין להשתמש בו (לאוכל), דעושין אותה מאפר שעל הכירה, ורגילות להתערב שם בשר וחלב וכו'. ובדיעבד אין לחוש בכל זה. ואף לכתחילה אין בזה אלא חומרות בעלמא, והמיקל לא הפסיד.²

צמח-צדק הקשה על הרמ"א, מדוע אסור להשתמש בכלי, שהיה בו אפר, לאכילה, והרי הבב"ח שבאפר הוא פגום? ומה בכך שהשתמשו בו לחפיפה, הרי הכלי לא נאסר כלל, דהוי נטל"פ, שהכלי בלע טעם בב"ח פגום שאינו אוסר?

במטה-יהונתן תירץ אליבא דהרמב"ם, שהיתר נטל"פ מן התורה הוי משום שאין זה כדרך הנאתו. אבל באיסור בב"ח חייב מהתורה אף שלא כדרך הנאתו, כדמוכח בפסחים כו,א. ועל כן בב"ח אסור גם בנטל"פ. מאידך גיסא, סברה זו נותנת מקום להיתר, במקרה שנבלע בקדרה טעם פגום של בשר בלבד, או טעם פגום של חלב בלבד ("פגום מעיקרא") מותר לכתחילה במין השני, כיון שזה לא נקרא בב"ח כלל, שהרי כשהבשר אוסר את החלב כבר הוא פגום. אבל אם בלעה הקדרה מטעם בשר וחלב משובחים,

2 השי"ך (ס"ק כ) הקשה, מדוע מותר להשתמש באפר המעורב בבשר וחלב, והרי תערובת בב"ח אסורה גם בהנאה? ותירץ, דחפיפת הראש אינה דבר אכילה; ואין כאן הנאה מבב"ח, כיון שאינו נהנה מגוף האסור אלא רק מהאפר.

ונאסרה, ואחר-כך נפגם הטעם הזה כשאינו בן יומו, או מחמת אפר וכדו', עדיין הכל אסור, משום שבב"ח אסור גם שלא כדרך הנאתו, והיתר נטל"פ הוא משום דהוי שלא כדרך הנאתו.

סברתו זו של מטה-יהונתן, שקדרה שבלעה טעם בשר פגום מתחילתו אינה נאסרת לשימוש בחלב, כתבה בעל ערוך-השלחן (פז, ג):

ואע"פ שכתבנו ... דבב"ח אסור אף אם נתנו בהם ראש ולענה, זהו כשכבר נעשה בב"ח. אבל לעשות בב"ח ע"י דברים הפוגמים, זה לא שמענו, ודינו ככל האסורים, דנטל"פ מותר.

זהו גם כן טעמו של הרמ"א, שפסק שאיסור השימוש בכלי שבו היה אפר כירה הינו חומרא בעלמא, והמיקל לא הפסיד. האפר שבכירה נאסר משום שתחילה נשפך עליו מהבשר, ואח"כ מהחלב (או להיפך); וכבר כשנשפך עליו הבשר נעשה פגום. תערובת זו, שהיא פגומה מראשית יצירתה, עוד קודם שהיתה תערובת בב"ח, אין ביכולתה לאסור.

טעמים של המחמירים בכך הוא, שהם סוברים שבאפר יש ממשות של בשר וממשות של חלב, ולא רק טעם גרידא.³ מכל מקום גם המחמירים יודו, שיש להתיר כשמדובר רק בטעם פגום מעיקרו שנבלע בכלים. כלי כזה לא חל עליו שם כלי בשרי לאסור אח"כ את השימוש בו לחלב, ואפילו נטל"פ לא הוי לאוסרו לכתחילה.⁴

וכן מוכח ממה שכתב ביד-אברהם (קג, א):

אם האסור בעצמו פגום לגמרי, כגון דברים המאוסים שנפשו של אדם קצה בהם, אפילו הקדירה שריא, כדמוכח ברשב"א וב"י וכו' ומהרמ"א סי' פז [הנ"ל], שאין לאסור הכלי שעושין בו מים לחפיפת הראש.

בעל יד-אברהם השווה איפוא אפר כירה שנתערבו בו בשר וחלב לדברים המאוסים, שנפשו של אדם קצה בהם. אלה גם אלה הם פגומים בעצמותם, ואינם אוסרים את הכלים לשימוש.

5. מסקנה: המדיח - אינו כלי בשרי או חלבי

העולה מכל הנ"ל: במדיח-כלים נעשה שימוש באבקת נקוי, המורכבת מחמרים כימיים חריפים, והיא מתערבת במים מיד עם כניסתה למדיח. האבקה פוגמת את המים בגופם ובעצמם, כך שלא ניתן להחזירם למצב שיהיו ראויים אפילו לשתיית כלב. ממילא חשובים מים אלה לפגומים מעיקרם - וכל מה שבא במגע עמהם, הן שיירי אוכלין, הן

³ ואכן בנקה"כ סי' צה על ט"ז ס"ק טו חילק בין "מעט שומן הדבוק על פי הכלי נותן טעם לפגם ע"י האפר, משא"כ התם (= בכלי שחופפים בו את הראש) דיש גוף החלב." וראה במשבצ"ז, הנ"ל בהערה 1, שממשות אינה נפגמת ע"י אפר. והלא דברים ק"ו, שכן בשו"ע מדובר בהדחה ביורה - שבה המים, האפר והשיירים נותרים במעורבב - ק"ו לנד"ד, שהמים נשטפים ומתנקזים עם הסבון, וה"בעין" נשאר בעינו. - הערת עורך (י.ר.).

⁴ **תגובת המחבר:** כבר ציטטתי לעיל (ג2) את דברי חכמת-אדם שפסק ש"בעין" שנתבשל באפר נפגם לכו"ע. ושמא יש להוסיף ולומר על פי תרצו של הש"ך (פז, כ) שאין איסור הנאה מבב"ח, כאשר אינו נהנה מגוף האסור בהנאה שאינה אכילה. עיי"ש, שהסביר בכך את ההיתר להשתמש באפר הכירה לצורך חפיפת הראש. ואם כן, בענינו, שמדובר בשטיפת הכלים במדיח, אפילו נניח שיש מי שיחמיר לכתחילה גם בנטל"פ מעיקרו, ובפגום בעצמו, זה דוקא לענין אכילה ממש, דהיינו שבאוכל עצמו נבלע ונתערב הטעם הפגום. אבל, כשגוף האיסור איננו, ורק טעמו נבלע בדפנות המדיח, וממנו נפלט ונבלע בכלים האחרים בעת הדחת הכלים, אין כאן הנאת אכילה. ולפיכך מותר אפילו לכתחילה, דשטיפת הכלים במדיח נחשבת כמו חפיפת הראש הנ"ל. ועדיין יש לחלק.

הכלים עצמם, והן דפנות המדיח, הרי הם בולעים טעם פגום מעיקרו, שנפסל מאכילת כלב. לפיכך לא חל על המדיח לא שם כלי בשרי ולא שם כלי חלבי, עד כדי שיוכל לאסור להשתמש במדיח לצורך המין השני, אפילו לכתחילה.

ד. נ"ט בר נ"ט דהיתרא

ה"ר משה פיינשטיין זצ"ל כתב באגרות-משה (יו"ד ח"ב סי' כט) בענין מדיח כלים, דמעיקרא דדינא היה מקום להתיר להדיח כלי בשר ואחריהם כלי חלב, אפילו באותם המים, ואף שהמים היו בדרגת רתיחה. טעמו הוא, שיש במים פי ששים מהשומן הדבוק בכלים, וממילא אין במים טעם מממשותם של הבשר והשומן, שהרי התבטלו ברוב⁵. הטעם הבלוע בכלים, הנפלט למים, אינו אוסר, משום שהוא "טעמא קלישתא", דהוי נותן טעם בר נותן טעם (נ"ט בר נ"ט) דהיתרא.

מכל מקום הרב פיינשטיין הורה שם למעשה, שלא להשתמש באותם המים, אלא להוציא את המים שהודחו בהם הכלים, ולהשתמש להדחה החדשה במים נקיים. כיון שממילא מדיחי הכלים הנפוצים כיום פולטים את המים החוצה, ומותרים בתוכם כלים יבשים לגמרי, ממילא לא יהיה מקום לאסור שימוש במדיח כלים לשני סוגי הכלים זה אחר זה.

באותה תשובה הוסיף הרב פיינשטיין:

וגם מהראוי שידיח (את המדיח גופו) במים אחרים, רותחים, קודם (לפני שטיפת-הכלים), אם יש לו פנאי לזה. וממילא, לפי מה שנתבאר, אין חלוק מה שהמדיח מרתיח את המים.

נמצאנו למדים מפסק זה, שאפילו ללא הגורם של נטל"פ, ניתן להשתמש במדיח לכלי בשר ואח"כ לשטיפת כלי חלב מלכתחילה, ובלבד שינקה את המדיח בין הדחה להדחה, ורצוי שירתיח בו מים בין ההדחות. מדבריו למדנו עוד, שהמדיח אינו נחשב לכלי ראשון העומד על האש, על אף שהוא מרתיח את המים שבתוכו.

סברה זו חשובה לענין השטיפה האחרונה של המכונה, הנעשית במים חמים ונקיים מסבון. בשלב זה שוב אין, לכאורה, נטל"פ. אולם אעפ"כ עדיין מבחינת הפליטה והבליעה יש כאן נ"ט בר נ"ט דהיתרא, דהיינו: התבשיל הבשרי נתן בכלי בו נתבשל טעם ראשון; טעם זה חזר ונפלט למים שבמדיח, וזהו טעם שני, ועדיין הכל מותר. הכלים החלביים בולעים איפוא טעם שני בלבד.

אמנם לדעת הרמ"א נ"ט בר נ"ט אסור גם כן לכתחילה, אך זהו דוקא בתערובת של אוכל חלבי ממש, אך בדידן אנו עוסקים בכלים בלבד, שמותר אף לכתחילה.

יתר על כן: גם הטעם הנבלע בשטיפה האחרונה הוא נטל"פ, שכן כבר בשטיפה הראשונה בלעו הכלים והדפנות מן הסבון, שפגם את טעם הבשר הבלוע בכלים. ממילא בשטיפה האחרונה נפלט מהכלים טעם בשרי פגום, שבודאי לכל הדעות אין בכוחו לאסור.

⁵ בתהליך ההדחה המים מתנקזים והולכים. ברגע מסוים הם מתמעטים עד כדי כך שכבר אין בהם ששים כנגד שיירי ה"בעין" שנותרו בתחתית המכונה, ואזי המים הנקיים נעשים בשריים (או חלביים) ועמם כל המכונה בכלי ראשון. במאמרי בכרך זה הערתי, שספק אם הר"מ פיינשטיין זצ"ל הכיר מציאות זו. עוד הוכחתי שם, שהוא דיבר על מכונת הדחה שאין בה חימום פנימי, שהיא בדרגת כלי שני בלבד, ולא בכזו עסקינן. - הערת עורך (י.ר.).

וכן פסק ה"ר עובדיה יוסף שליט"א בדבריו במדור "ממעין ההלכה", שנזכר לעיל:

אפילו לדעת הרמ"א - שאסור לגרום לכתחילה נ"ט בר נ"ט, ורק בדיעבד יש להתיר, וכן דעת רובי האחרונים - מכל מקום בנידוננו, שאינו כלי ראשון ממש, אלא רק עירו מכלי ראשון, שאינו אוסר אלא כדי קליפה, יודה (הרמ"א) להתיר לכתחילה, שבדאי יש במים ששים כנגד הקליפה, כדמוכח מהרמ"א בהגה"ה סי' צה ס"ג, שבעירו יש להקל, אם עירה מים שאינם של חלב או של בשר על כלי בשר וחלב, אפילו אם שומן דבוק בהם.

דברים אלו מתבססים על כך שהמים הזורמים במדיח נחשבים כעירו מכלי ראשון,^{6*} ולכן נפסק לקולא אף לפי הרמ"א. אולם כאמור לעיל, אף אם נחשיב את המדיח כולו ככלי ראשון שעל האש, יש מקום להקל.

ה. בישול שיירי בשר וחלב במדיח

לפי הנ"ל שיירי הבשר והחלב שנותרו על גבי מסננת המדיח לאחר הדחת הכלים, הרי הם פגומים ונפסלו מאכילת כלב^{7*} ע"י אבקות-הסבון שנספגו בהם. ממילא בטל מהם שם אוכל, ואינם נחשבים עוד לבשר או לחלב. בכך ניצלים אנו מאיסור נוסף: בישול בשר וחלב יחדיו, דבר האסור מן התורה, ונלמד משילוש הפסוק "לא תבשל גדי בחלב אמו". ה"בשר" וה"חלב" שנותרו על מסננת המדיח שוב אינם בגדר בשר או חלב.

ראיה לכך יש להביא מעצם הבישול בכירה - שפעם מבשלים בתוכה בשר בכלי בשרי, ובהזדמנות אחרת חלב בכלי חלבי. כבר למדנו לעיל מדברי השו"ע (בענין השימוש באפר זה לצורך חפיפת הראש) שבשר וחלב נשפכים מכליהם ומתערבים באפר הכירה, ושם הם מתבשלים יחדיו. אף על פי כן אין בכך כל חשש איסור.

הטעם לכך הוא, שכל בישול שאינו מיוחד להנאה ולאכילה, אלא שהולך לאיבוד או לשריפה אינו נאסר. התורה אסרה רק בישול לאכילה ולהנאה. אם לא כן, יהא אסור לאבד בשר שנתערב בחלב ע"י שריפתו, שהרי בשריפתו נמצא מבשל בב"ח יחדיו. שמא תשיבני, הלא על כן נחשב בשר-בחלב להיות מן הנקברים, ולא מן הנשרפים (משנה תמורה ז, ד) - לא כן! הטעם לקבורה הוא הצורך לאבד את הדבר האסור בהנאה, אך השריפה הינה איבוד טוב עוד יותר, וכפי שנראה מדברי ר' יהודה במשנה שם (ז, ו), ורק משום שהנשרפים אפרם מותר, לא התירו חכמים שם לשרוף את הטעונים קבורה.

גם בנידון דידן, במדיח הכלים, הולכים שיירי האוכל שבו לאיבוד, וזורמים לביוב, או מושלכים לאשפה, ואין עליהם איסור בישול בשר בחלב.

ו. החשש למראית עין

בהלכות בשר וחלב פסק הרמ"א (פז, ג), שנהגו לעשות חלב משקדים, ומניחים בה בשר עוף, שאינו אסור אלא מדרבנן. אבל כשאוכלים בשר בהמה, יש להניח שקדים שלמים

^{6*} יש לתמוה, האם בכלי על האש, שיש בו מערבולות וקצף מותז מעל פני התבשיל - הייחשב רק עירו מכלי ראשון? אם במכסה, טיפה שנפלה עליו נחשבת כאילו פגעה כנגד הרוטב, בשל האדים העולים ויורדים, כ"ש במערבולות ה"משתוללות" בתהליך ההדחה. - הערת עורך (י.ר.).

^{7*} עיינו הרואות שכלבים וחתולים נוברים באשפתות, ביבש ובלח, והטוען ששיירים מודחים נפסלו מאכילת כלב, עליו הראיה. לפי מראית עיני, לאחר שבדקתי שיירים המוצאים ממכונת הדחה, אלו נראים ראויים לאכילה, עוד הרבה יותר משיירי אוכל המצויים באשפת חוצות. - הערת עורך (י.ר.).

תגובת המחבר: ועדיין יש הבדל בין נבירה באשפתות, מקום שבשיירי האוכל לא מעורב חומר פוגם, לבין שיירי אוכל היוצאים מהמדיח, שמעורבת בהם אבקת סבון חריפה.

ליד החלב משום מראית העין. הש"ך והט"ז המליצו שם בשם המהרש"ל, שגם בעוף יש להניח שקדים ליד החלב-הצמחי, כיון שהרואה עלול לערבב בשר בהמה וחלב, ולהכשל ח"ו באיסור תורה. הרי לנו דוגמא, שחכמים אסרו אף דבר המותר מלכתחילה (חלב מן הצומח עם בשר), אלא אם-כן יעשו סימן היכר, מחשש שיכשלו באסור תורה.

גם בנדוננו יש להרהר: האם ידעו הכל להבחין בין סוגי מדיחים שונים? (ראה להלן בפרק ז, חילוק בין סוגי מדיחים שונים) האם יבינו הכל להבחין בין הדחת כלים במדיח (אבקת סבון חריפה) לבין שטיפת כלים בכיור אחד במים חמים (משחה או נוזל עדינים)? ואם אכן יש לחשוש להכשלה, חלילה, מהו סימן ההיכר שנוכל להניח בצד המדיח, כפי שאנו נדרשים לעשות לגבי חלב השקדים?

מאידך גיסא - לא שמענו שרבותינו האחרונים אסרו את השימוש בחלב סינטטי (להלבנת קפה, למשל) בסעודה בשרית! לא שמענו גזירה על אכילת "נקניקי סויה" (טבעול) עם גבינה!

האבחנה, מתי לחשוש ולגזור, ומתי לחשות ולהתיר, ניתנה לחכמים. ואולי נתון הדבר להחלטה האישית של המשתמשים בהתאם לנסיבות שבבתייהם. על כל פנים, נוכל איפוא להבין את המחמיר, שאינו משתמש באותו מדיח לבשר ולחלב.

ז. מסקנה: שימוש באותו מדיח לבשר ולחלב

יש לציין שהמסקנות המנויות להלן מתאימות אך ורק למדיחי כלים, שבהם האבקה מתערבת במים **מיד עם כניסתם למדיח**. הדבר בא למעט מדיחים, שבהם מתבצעת שטיפה ראשונית במים חמים ונקיים. באלו האחרונים נפלט מהכלים טעם בשר, כשעדיין אין הוא פגום, וכך הוא נבלע בדפנות המדיח. אמנם לאחר מכן אותו טעם נפגם ע"י הסבון בשטיפה הבאה, אולם אין בזה כדי להתיר, שהרי כל כלי שטעם טעם בשר והפך בכך להיות "כלי בשרי" יהיה עלינו לאמר שלאחר "מעט לעת" (24 שעות) נעשה הטעם הבלוע בו "אינו בן יומיו", והרי הוא פגום, ואפשר יהיה לבשל בו לכתחילה תבשיל חלבי, וקיי"ל דצריך לכתחילה להגעילו.

מסקנותינו הן איפוא:

- יש לנקות את הכלים מכל שיירי אוכלים, לפני הכנסתם למדיח, הן בהדחה של כלים חלביים והן של בשריים. הדבר אמור במיוחד לגבי שיירים גסים שלא יתנקזו לאחר מכן החוצה דרך צינור הפליטה, ועלולים להישאר על גבי המסננת. בדיעבד - אם לא ניקו - הכלים אינם נאסרים.
- יש להשתמש מלכתחילה במגשים נפרדים, אחד המיועד רק לכלים חלביים, ואחד המיועד רק לכלים בשריים. החשש הוא שמא מתעכבים שיירי אוכל ושומנים בחריצים שבמגשים, ואינם נשטפים היטב, ועלולים לגרום לבעיה. הדבר נכון במיוחד לגבי המקום המיועד לסכו"ם (אג"מ, יו"ד ח"ב, סי' כח).^{8*} ואם מוכח להדיא, שלא מתעכבים שם שיירי אוכל, אין צורך אף במגשים נפרדים.

^{8*} נראה להביא לכך טעם נוסף: גזירת קדמונים היא שלא להשתמש באותו כלי לחלב, להגעילו, ואחר כך להשתמש בו לבשר, וכן להיפך (מגן-אברהם תקט"א). טעם הגזירה הוא שמא ישכח אדם להגעיל בינתיים. אולם אם נדרש ממנו להחליף מגשים בין בשר לחלב, הרי שהוא נזכר בכך שעליו גם להגעיל בינתיים. סברה זו כתב הרב ש' אפרתי, בספרו שערי הלכה ח"א סי' ג, לגבי השימוש באותו סטרליזטור לבשר ולחלב. לפי סברה זו די היה איפוא בהחלפת המגשים על מנת שלא לעבור על גזירת הקדמונים. אולם לפי סברת מחבר

3. לאחר כל הדחת כלים יש לנקות את המסננת, ורק לאחר מכן להדיח את הכלים השניים.
4. ה"ר עובדיה יוסף שליט"א פסק: "אין שום ענין להחמיר לקנות שני מדיחי כלים, או להשתמש במדיח כלים רק לכלי בשר, או רק לכלי חלב."

חלק ב: השימוש בשבת

ח. השימוש במדיח בשבת

בשבת ניתן לכאורה להפעיל את המדיח באמצעות שער-שבת (טיימר) שיספק זרם חשמלי למדיח בשעה הרצויה, ויפסיק את הזרם בשעה אחרת, ובלבד שיכוונו את השער מבעוד יום (כנהוג לצורך התאורה).

אולם במדיח יש מנגנון בטיחותי, המפסיק את פעולת המדיח מיד עם פתיחת הדלת. מטרתו למנוע תקלות וזרימת מים החוצה. עם סגירת הדלת חוזר המדיח לפעולה. גם כאשר סוגרים את הדלת קודם להפעלה ע"י הכפתורים המיוחדים לכך, סגירת הדלת היא המכניסה את המדיח לכושר פעולה. דהיינו: על ידי סגירה של הדלת נגרם מעשה, שהמים ישאבו פנימה ויתחממו עם ההפעלה ע"י השער, ודבר זה אסור בשבת.

הפתרון לבעיה זו, שכבר הוכיח את עצמו, הוא ניטרול מנגנון ההפסקה האוטומטי בשבת, כך שאפילו אם פותחים את דלת המדיח, המערכת פועלת, ואין לפתיחת הדלת או סגירתה כל השפעה על הפעלת המדיח.

הפעלת המדיח ע"י שער שבת מאפשרת רק הדחה אחת במשך השבת (כיון שכאשר המדיח מסיים את מעגל הפעולה שלו, אין הוא מתחיל שוב במעגל נוסף, אלא אם כן סובבו את כפתור ההפעלה בנקישה אחת מעבר לנקודת ההתחלה).

וכאן המקום להעיר למשתמשים במדיח בשבת, שעליהם להקפיד ולהניח מע"ש, מבעוד יום, את אבקת הסבון במקומה המיועד. חברה, המייצרת אבקת-סבון למדיחים, ציינה במכתב תשובה לשאלתי, שתהליך הייצור של האבקה אינו כולל בשול או אפיה.⁹ לפיכך אין להכניס למכונה אבקת סבון זו בשבת עצמה, כיון שבכך נמצא מבשל בשבת. איסור בישול חל גם על דברים שאינם אוכל, כמתכות וכזפת (עי' שבת עז, ב בענין חביאת וכופרא). זו סיבה נוספת לחוסר האפשרות להשתמש במדיח פעם שניה באותה שבת.

כמו כן, יש להקפיד שברז המים המספק את המים למכונה, אף הוא יהיה פתוח מע"ש, כך שהברז החשמלי המותקן בגוף המדיח ימשוך את המים בבוא הזמן ללא התערבות האדם. בכך נוכל להחשיב את מי הברז כמונחים על המדיח מע"ש.

מאמר זה (שיירי האוכל שבחריצים) היה מקום לדרוש לא רק את החלפת המגשים, אלא גם - ואולי אף בעיקר - את החלפת המסננת. - הערת עורך (א.ד.).

תגובת המחבר: החלפת המגשים נובעת מהחשש שמא ממשות של שיירי אוכל מהשטיפה הקודמת יגעו בכלים המוכנסים עתה למכונה. ואע"פ שע"י מגע זה אין לא הכלים נאסרים, שהרי שיירים אלו פגומים ואין בהם טעם לשבח, מ"מ אין נוהגים לכתחילה להניח בשר סרוח בתוך כלי חלבי - מחשש שמא יתרגלו בכך ויבואו להניח אף בשר שאינו סרוח. חשש זה אינו שייך לגבי המסננת, שאין מגע ישיר בין שיירי האוכל שעליה לבין הכלים הנשטפים.

9 בנוסף לכך ציינו, שאין באבקה כל מרכיב מן החי, אלא מן הצומח בלבד.

עדיין היה מקום לעורר מצד שגוף החימום שבמדיח אינו גרוף ואינו קטום, שאסרו חכמים להניח עליו תבשיל שעדיין לא בושל כל צרכו מערב שבת, מחשש שמא יחתה בגחלים. כבר דנו במכשירים דומים, בהם גוף החימום טבול בתוך הכלי (כגון מיחם מים), ואין דרך לחתות בו, אלא באמצעות כפתור חיצוני (עי' הר-צבי סי' קלו). הרי זה כתנור שהוא סתום בטיט, שמותר להניח בו מים מערב שבת, אף שאינו גרוף וקטום (משנ"ב רנד, ג). הטיפול בגוף החימום עצמו אינו מסור לכל אדם, אלא למומחה בלבד, ועל כן אין לחשוש שכל המשתמש יבוא לידי חיתוי וחילול שבת.

נראה, שמותר לפנות כלים מהשולחן ולהכניסם למדיח בשבת אם רגילים לעשות כן ביום חול, אף על פי שישטפו אותם רק בצאת השבת, ואין בזה משום הכנה מקודש לחול, כיון שגם שם הוא מקומם.

ט. האוסרים התחלת מלאכה בשבת בהפעלה מערב שבת

1. חילוק בין מלאכה המתחילה מע"ש לבין מלאכה המתחילה בשבת

הכנת שעון השבת וכוונתו לקראת שבת מותרת, כיון שפעולת השעון מתחילה מידיה והולכת ונמשכת בעצמה מיום ששי לשבת. הקביעה הזו מע"ש היא מעשה של גרמא, כיון שאינו משפיע באופן ישיר ומידי על נתוק הזרם או חבורו, שהרי רק בכח פעולת השעון, הנעשית ממילא, ינותק הזרם בבוא הזמן המתאים. כיון שעל מעשה של גרמא הנעשה בע"ש לא גזרו חכמים (עי' מהר"ם שיק או"ח סי' קנז; שואל-ומשיב מהד"ת סי' ה), ממילא מותר לכוון את השעון מלכתחילה בע"ש.

אמנם, קיים הבדל בין הדלקת אור החשמל ע"י שעון-שבת לבין הפעלת המדיח. אור החשמל דולק כבר מערב-שבת, והוא ממשיך ודולק בשבת. שעון השבת אינו עושה מאומה באשר להדלקתו. ואילו במדיח, הרצון הוא שיתחיל את פעולתו בתוך השבת, אלא שמעשה האדם (כיוון השעון, הסטת המתגים, סיבוב הכפתור וכו') נגמר כבר בערב-שבת. ובאשר למקרה כזה, שהמלאכה **תתחיל** בשבת, מצאנו שנחלקו הפוסקים.

לפי המשנה בשבת א, ה: "בית שמאי אומרים: אין שורין דיו וסממנים וכרשינים, אלא כדי שישורו מבעוד יום; וב"ה מתיירין." לפי הירושלמי שם, טעמם של ב"ה הוא: "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ) - כל מלאכתך גומרה מבעוד יום." וטעמם של ב"ה הוא: "ששת ימים תעשה מעשיך, וביום [השביעי תשבות] (שמות כג, יב)", כלומר: ו' החיבור במלה "וביום" מסיבה את המלה ביום גם על הרישא, דהיינו ששת ימים תעשה מעשיך, וגם ביום השביעי. אמנם זהו רק כאשר התחלת המלאכה נעשית מבעוד יום.

בהמשך מבאר הירושלמי, כיצד דורשים ב"ה את הפסוק שדרשו ב"ש, וכן ההיפך. ב"ה מסבירים את הפסוק "ועשית כל מלאכתך" - "בעובדי בידך", היינו: דוקא מלאכה שאדם עושה וגומר בידיו היא צריכה להגמר מבעוד יום; אבל אם היא מתחילה מבעוד יום, ונמשכת מעצמה בשבת - מותרת. ולכן שורין דיו מע"ש לשבת. וב"ש דורשים את ו' החיבור שבמלה "וביום" - ביחס למלאכה שאינה נעשית באמצעות כלים, והולכת ונגמרת מאליה בשבת, שהיא מותרת גם לב"ש, דוגמת "פותקין אמת המים לגינה מע"ש, והיא שותה והולכת בשבת".

משמע מבין ב"ה וב"ש, שאיש לא התיר לעשות פעולה בע"ש על מנת שתתחיל המלאכה בשבת עצמה. שאם אכן היה מותר לעשות כך, היה לב"ה לדרוש הפסוק "וביום" על האי גוונא, ונלמד מזה בק"ו שמותר להתחיל מלאכה מע"ש שתמשך בשבת.

הרי לך, שאין להתיר שתיעשה מלאכה מעצמה מתחילתה בשבת, אעפ"י שכל ההכנות להפעלתה נערכו מערב שבת.

מכאן הוכיח בשו"ת מחנה-חיים (או"ח סי' כב מהדורה תליתאה), שאסור להפעיל שום מלאכה, אפילו ע"י שעון שבת מכני או חשמלי, לא להבערה, לא לבשול, לא לחמום, ולא להפעלת מכוונות כלשהן, הכרוכות במלאכה האסורה בשבת, אם הן מתחילות בשבת.

2. איסור נתינת מים תחת הנר בערב שבת

הראשלי"צ ה"ר בצמ"ח עוזיאל זצ"ל, במשפטי-עוזיאל (ח"א עמ' רכא בהשמטות) הביא שלוש שיטות בביאור המשנה בשבת (בבבלי מז, ב), שאין לתת כלי מים תחת הנר בערב שבת, מפני שהוא מכבה:

א. שיטת רש"י, תוס' ורא"ש - זוהי גזירה מדרבנן, שגזרו מבעוד יום אטו חשכה. שאם בחשיכה יתן המים, ובו ברגע יפלו הניצוצות למים - נמצא מכבה בידים.

ב. שיטת רי"ף ורמב"ם (שבת ה, ג) - האיסור הוא משום שהוא מקרב את כיבוי הניצוצות, שהוא איסור דאורייתא מטעם מכבה. בשיטה זו הלך גם הסמ"ג, כמובא במגן-אברהם רסה, י; וכן היא דעת הטור והשו"ע (רסה, ד).

ג. שיטת ר"ן - זוהי גזירה מדרבנן, דחיישין שיבוא לכבות בידיו בשבת.

על הר"ן הוא מקשה: מאי שנא מההיתר לשרות דיו וסממנים מע"ש לשבת, דלא חיישין שיעשה כן בידיו בשבת? תירוצו הוא, שבשרית דיו המלאכה מתחילה מע"ש, ונמשכת מאליה בשבת, ואז לא גזרינן שמא יתחיל המלאכה בשבת. משא"כ כשמכין מע"ש דבר הגורם להתחלת המלאכה בשבת, חיישין שמא יבוא לעשותה בידיו בשבת, כיון שעדיין לא התחילה כלל.

הרי לפנינו - כך היא דעת הרב עוזיאל - שהמכין מע"ש דבר הגורם בוודאות לעשות מלאכה בשבת - לפי הרי"ף, הרמב"ם, הסמ"ג, הטור והשו"ע, אסור מן הדין. ומשמע שאסור מדאורייתא, כלשון מג"א הנ"ל בשם הסמ"ג: "אסור ... אפילו מע"ש ... שכיון שהמים בעין, ובודאי יפלו הניצוצות, ובכוונת כיבוי הוא נותן המים, הרי אלו כמכבה בידים." לפי הר"ן אסור מדרבנן, גזירה שמא יעשה בידיו בשבת.

3. הנחת תבשיל על תנור שידלק בשבת

בשו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' ו-ז דן בענין בשול וחמום תבשיל על ידי הנחתו בתנור חשמלי בשבת, והתנור ידלק בשבת ע"י שעון שבת המכוון מערב שבת (להניח בשבת - פשיטא לו שאסור). אף שנראה היה לכאורה להתיר, כדעת בית הלל בירושלמי הנ"ל,¹⁰ מ"מ הסיק לאיסור מכמה טעמים:

א. יש לגזור, שמא יבוא להניח התבשיל בתנור בשבת עצמה, לפני שיגיע זמן ההדלקה, משום שזה לא נראה כל כך איסור. ופעמים שיבוא להניח ממש ברגע ההדלקה, ויבוא לידי חיוב חטאת.

10 מדבריו אלו משמע, שהוא מבין שהכנת התנור מע"ש - ע"י כיוונו של השעון, והבאת הכפתור החשמלי שבתנור למצב מודלק - הרי היא כבר שלב מסויים במלאכת הבישול. שאם לא כן, הרי בית הלל התירו רק מלאכה המתחילה מערב שבת ונמשכת לתוך השבת, כגון שרית דיו וסממנים, אך לא מלאכה שכל כולה תתחיל בתוך השבת.

ב. בתבשיל שאינו מבושל כל צרכו - יש לאסור, מחשש שמא יגיס וימהר בישולו, ויבוא לידי חיוב.

ג. בתבשיל שלא בושל כ"צ ומצטמק ויפה לו - יש בדרך כלל חשש שמא יחתה ע"מ למהר בישולו, ולכן בעיני גרופה וקטומה. כיון שתנור אינו נחשב כגרופ וקטום, יש לאסור להשתמש בו, אפילו כשאין מקום לחשש שמא יחתה, כיון שחכמים לא פלוג בגזירתם, ואסרו אף במקום שאין חשש לחיתוי.

כשם שבבישול חששו שמא יחלל שבת בבשול, כמו"כ יש לחשוש לגבי כל מלאכה שתתחיל מעצמה בשבת, שמא יבוא לעשותה בשבת. והרי זה דומיא דשיטת הר"ן, שהובאה לעיל מתוך תשובת הרב עוזיאל, חוץ מאותן מלאכות שהתירו בית הלל במפורש בפרק קמא דשבת.

באגרות-משה (או"ח ח"ד סי' ס) אסר הנחת קדירה על פלטה או בתנור אפילו בערב שבת, אם שעון השבת יתחיל להפעיל אותם בשבת. נימוקיו הם שנים:

א. זילותא דשבת - בהכנת מכשירים שיתחילו לפעול מעצמם בשבת פוגע אדם בכבוד השבת, שבו הוא חייב מדין "וכבדתו וכו'". והרי ע"י פעולה כזו אפשר להפעיל הרבה מפעלים ובתי חרושת, "וברור שאם היה זה בזמן התנאים והאמוראים, היו אוסרים".

ב. אין זה שונה מאיסור אמירה לנכרי, ואולי אף כלול בדין זה. אם מלאכה שנעשית לישראל ע"י אמירה בלבד נאסרה, קל וחומר שהדבר אסור כאשר המלאכה נעשית ע"י מעשה ידיו של ישראל עצמו, בהכנת המכשירים מע"ש למלאכה שתעשה בשבת.

בחזון-איש (או"ח לו, כא בסופו) כתב:

למדנו, אם סוף האש לבוא לתנור - כמו מכוונה חשמלית, שהוכן מערב שבת לבוא בשעה פלונית (בשבת) - אסור ליתן לתוך התנור קודם שבא האש, אפילו תבשיל שבושל כל צרכו, ואפילו הוא חם, וכדין איסור חזרה דחשיב כמשהה בשבת. ואפילו אי בתנור שמסיק הנכרי לא חשוב כמשהה (ומותר), התם מחוסר מעשה של בעל בחירה, אבל הכא, דסוף חום לבוא מעצמו, נראה דחשיב משהה.

מעשי אדם מערב-שבת חמורים, איפוא, לפי החזו"א יותר ממעשיו של גוי, כיון שהגוי ברצותו יעשה את המלאכה, וברצותו ימנע ממנה, משא"כ אדם שגמר את פעולתו בערב שבת, ובהכרח סוף חשמל לבוא והפעולה תתבצע.¹¹ מעין זה כתב החזו"א בסי' לח, ב. ולפי"ז אין להכין מכשיר חשמלי מע"ש כדי שיתחיל לעשות מלאכה מעצמו בשבת.

4. איסור מלאכה בשבת הוא איסור חפצא

על איסור המלאכה בשבת כאיסור חפצא, ולא דוקא כאיסור גברא, לימדנו ה"ר ש"י זיין זצ"ל ב"לאור-ההלכה" (עמ' קיד). לראיה הוא מביא את דעת רש"י (שבת קנג, א ד"ה מאי טעמא) והגהות מיימוני (שבת ו, א) שהסבירו את יסוד איסור אמירה לנכרי משום

^{11*} בחזו"א אוסר מצד שהיה, וכמ"ש בסי' לח, ב: "אין האיסור תלוי במעשה העמדה על הקדירה, אלא במציאות הקדירה על הכירה בשבת", ואינו ענין כלל להכנה מע"ש ע"מ שתתבצע פעולה אוטומטית בשבת כמדיח כלים דנן. - הערת עורך (י.ר.).

תגובת מחבר: כוונת החזו"א היא, שלא מועיל מה שהשהה והניח הקדרה מע"ש ע"ג הכירה, ומתחיל לבשל באופן אוטומטי בשבת. משום שעצם החימום מתחיל בשבת גופא, חשיב כמשהה בשבת, ולכן אין זה תלוי במעשה ההעמדה בשבת גופא, אלא אפילו מע"ש אסור בכהאי גוונא.

שיש שליחות לנכרי לחומרא, וכן פסק בשו"ע הרב (אורח חיים, א). מכאן מסיק הרב זיון זצ"ל, שהתורה הקפידה על עצם המלאכות, שלא תיעשינה בשבת, שבעשית המלאכות מופרת מנוחת השבת. ולכן פוסקים באו"ח רצח, שאין מברכים בורא מאורי האש בהבדלה על נר שהדליק גוי בשבת, "מפני שלא שבת ממלאכת עבירה". וכן הסביר בשו"ע הרב (שם, ז): "ואפילו הדליקו גוי לצורך עצמו, כיון שאם היה ישראל מדליקו היה עובר עליו, ה"ז מלאכת עבירה."

איסור התחלת מלאכה מאליה בשבת מוכח גם מדברי נמוקי-יוסף (ב"ק פרק ב). הוא מקשה למאן דאמר "אישו משום חציו", היאך מותר להדליק נרות בע"ש, והן הולכות ודולקות ומאירות בשבת, והרי כל הנעשה לאחר שהאדם הצית את האש נחשב כאילו נעשה על ידו ממש, כמו היורה את החץ, שאע"פ שבשעה שהחץ פוגע האדם כבר אינו עושה מאומה, מ"מ הוא חייב על כל הקורה לאחר שיצא החץ מתחת ידו. תשובתו של נמו"י היא, שאמנם המלאכה מתייחסת לאדם, אבל זה נחשב שהוא עשה את כל המלאכה בע"ש, וכאילו הכל נשרף כבר בעת שהצית את האש.

הוא לא תירץ, שהאיסור בשבת הוא שגופו של האדם יעשה את המלאכה, אבל אם נעשית מאליה מותר. מתוך שנוקק לחדש, שמעשה המלאכה נגמר בע"ש, משמע שהתורה אסרה עשית עצם המלאכה בשבת, אפילו כשהאדם עצמו אינו עושה אותה בפועל. לפיכך בכל מלאכה שהתחילה בע"ש, וישראל גמר בכך את מעשיו, י"ל כנמו"י, שהמלאכה נגמרה כבר בע"ש. משא"כ כשהמלאכה לא התחילה בע"ש, אלא עתידה להתחיל בשבת עצמה, ע"י שיחבר זרם החשמל אל המכשיר המכוון מע"ש, אי אפשר לומר שהמלאכה נגמרה בע"ש.¹²

5. סיכום שיטת המחמירים

ואם ישאל השואל, הכיצד נהגו העולם להתיר כיבוי והדלקת אור באמצעות שעון-שבת, והרי לפי כל הנוכח לעיל יש לאסור - על כך השיב באג"מ הנ"ל, שעוד קודם להמצאת שעון השבת פשט הנוהג שנוכרים כיבו והדליקו נרות בבתי הכנסת ובבתי המדרש לצורך לימוד ואמירת תהילים, לתפילת נעילה ביום כיפור ולצורך הסעודה בשבת (עי' רמ"א רע"ב; נודע-ביהודה מהדו"ק או"ח סי' לג). ממילא אין בכך עוד משום זילותא דשבת, ולכן גם לצורך תאורה חשמלית מותר להפעיל שעון שבת. אבל לגבי ביטול או מלאכות אחרות יש לאסור.

כאמור, לדעה זו מצטרפים שו"ע הרב, מחנה-חיים, משפטי-עוזיאל, חזון-איש, ציץ-אליעזר, לאור-ההלכה, אגרות-משה, אשר לרובם הדבר אסור מדרבנן (ויש מי שאסר אף מדאורייתא - עי' משפטי-עוזיאל). לכל הדעות הללו אין להפעיל באמצעות שעון-שבת תנורים, מערכות הסקה מרכזית, מכשירי אוורור ומיזוג אויר, מכשירי הקלטה קוליים וחזותיים (טייפריקורדר ווידאו-טייפ), מדיחי כלים, פלטות של שבת וכדו'. רק לצורך

*12 כבר העיר מחבר מאמר זה עצמו (לעיל הערה 10) שעריכת השעון מערב שבת הינה כבר מתוך המלאכה כולה, ובפוטנציאל כבר נעשתה המלאכה כולה, כדין "אישו משום חציו". - הערת עורך (י.ר.).
תגובת המחבר: ברם, תפיסת הפוסקים הללו היא, שהשעון לחוד, והמכשיר החשמלי לחוד. אמנם השעון פועל מע"ש, וממשיך מלאכתו בשבת, ולכן מותר. אבל אצל המכשיר נולד זרם החשמל ביום השבת, ואז מתחילה המלאכה, ובזה הם אוסרים.

חולה, או במקום צער גדול, יש מקום להקל במלאכות מסוימות, כיון שאיסורן הוא רק מדרבנן.¹³

י. המתירים מלאכה בשבת שהפעלתה בערב שבת

1. לא מצאנו גזירת חכמים על כך

ה"ר צבי פסח פרנק זצ"ל (הר-צבי או"ח סי' קכז) דן בדברי מחנה-חיים, הסובר שהמכין מלאכה מערב שבת שתתחיל בשבת עובר בכך איסור דאורייתא. הרב פרנק דוחה זאת, שהרי כבר פסקו אחרונים (פני-יהושע בתשובותיו, בית-מאיר, חת"ס-סופר), שבאיסורי שבת לא שייך שליח לדבר עבירה, כיון שעל כל פנים גופו של המשלח שובת ממלאכה. הוא הדין בהפעלת מלאכה ע"י שעון-שבת. ומה שהביא במחנה-חיים מהירושלמי, הלא מהבבלי מוכח שמחלוקת ב"ה וב"ש היא בשביתת כלים, ולהלכה פוסקים כב"ה שאין אנו מוזהרים על שביתת כלים כלל, ואפילו אם תתחיל המלאכה בשבת גופא, מותר בכל ענין. פעולת האדם מערב שבת היא לכל היותר גרמא, שאף בשבת עצמה מותרת מעיקר הדין, ומה שגזרו עליה חכמים היינו דוקא בתוך השבת, אך לא לפנייה.

בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' קנז) התיר את השימוש בשעון-שבת לכבוי אש והדלקתה בשבת. בתוך דבריו כתב: "אין לדמות גזירות חכז"ל להדדי, ואין לך אלא מה שגזרו ואסרו הם." לדעתו אין לחשוש לא למראית העין ולא לשמא יעשה המלאכה בעצמו בשבת, שהרי לשם כך טרח והתקין את השעון מע"ש, ואין חשש שיעשה אב מלאכה בשבת, דאין לו שום מורה היתר לכך.

בשו"ת שואל-ומשיב (מהדו"ת שאלה ה) הסכים להתירו של מהר"ם שיק, וכתב שמדין גרמא יש מקום להתיר מעיקר הדין את כיוון השעון אף בשבת, שהרי לפי הגמרא בשבת קכב, "עשיה הוא דאסור גרמא שרי", וכשהמלאכה נעשית מאליה (כמוש"כ בירושלמי שבת פ"ב הא) הדבר מותר. לפיכך יש להתיר עשיית גרמא בע"ש, דלא גזרו חכמים בע"ש אלא בשבת, דהוה גזירה לגזירה.

אמנם הן בשו"מ והן מהר"ם שיק עוסקים בהדלקת הנר, שהיא לצורך תאורה, מכל מקום אותן הסברות שהעלו הם להתיר בתאורה שייכות גם לגבי שאר מלאכות שיופעלו בשבת ע"י פעולת גרמא הנעשית מע"ש.

סברה זו (שאין מדמים גזירות חכמים זו לזו) הביא גם הג"ר ש"ז אוירבך שליט"א בספרו מאורי-אש פרק ד. והוסיף על כך: גם אם בהנחת מים מתחת לניצוצות יש לחשוש שאם יעשה כן בשבת יעבור על איסור כבוי, הרי בכיוון שעון-שבת אף אם יעשה כן בשבת, אין זה אלא גרמא, שאינו חייב עליו, ואינו אסור אלא מדרבנן. נמצא שאין לחשוש שיעשה בידיו מלאכה בשבת אם המלאכה תתחיל מעצמה בשבת.

2. אין ראיה לאסור משפופרת של ביצה על הנר

בשו"ת שבט-הלוי (או"ח סי' מז, עמ' מה), בדונו על כיוון שעון-שבת מע"ש ע"מ להדליק תאורה או מקור חום בשבת, הביא מקור לאסור זאת מהירושלמי שבת פ"ב

¹³ כבר ציינתי לעיל (הערה 11) שהחזו"א - וכן שאר הפוסקים - לא אסרו אלא בבישול, משום שבבישול מצטרפים איסורים נוספים, שאינם בכל מכשיר אחר, כגון: חשש מגיס, חשש שמא יחתה, ואיסור שהיה והחזרה. אי אפשר להשליך מכאן למכשירים אחרים, שאין בהם משום בישול. - הערת עורך (י.ר.).
תגובת המחבר: הר"מ פיינשטיין זצ"ל, ה"ר ש"י זצ"ל, וכן במחנה-חיים, שואל ומשיב ושו"ת מהר"ם שיק, עוסקים להדיא גם בשאר מלאכות.

ה"ד. את הדין שבמשנה "לא יקוב אדם שפופרת של ביצה בשביל שתהא מנטפת" מסביר הירושלמי, שבכל טיפה וטיפה של השמן מתחילה הבערה חדשה בשבת עצמה, ואע"פ שהפעולה החלה מערב שבת, מ"מ נחשב הדבר למלאכה הנעשית בשבת. הסבר דומה נותן הירושלמי בשבת פ"א ה"ה לגבי טחינת חיטים בריחיים של מים, שכל חיטה וחיטה הנטחנת בשבת, נחשבת תחילת מלאכת הטוחן בפני עצמה. מוכח אפוא שיש היתר רק במקום שהמלאכה מתחילה מע"ש, או שראויה להתחיל מע"ש, כגון בפרישת מצודה. אבל אסור לעשות פעולה מע"ש על מנת שהמלאכה תתחיל מעצמה בשבת.

אולם בעל "שבט הלוי" דוחה ראיה זו. ראשית, משום שבירושלמי גופיה חולקים האמוראים אם אכן זהו טעם המשנה. שנית - משום שבבבלי לא הוזכר טעם זה לאיסור; טחינת חיטים אסורה משום השמעת קול או משום שביתת כלים (כבית שמאי), ושפופרת על הנר אסורה מחשש שמא יבוא להסתפק מהשמן שבנר.

על כן, לדעת שבט-הלוי, אם יש מקום להחמיר הרי זה בהפעלת מכשירים הדומים לריחיים של מים, דאוושא מילתא, ויש בכך משום זילותא דשבת, כגון גנרטור המעורר רעש טורדני. מ"מ גם בזה הוא מקל, כאשר מדובר בגנרטורים המשמשים לבתי-כנסת ולבתי מדרש, שהם פועלים לצורך מצוה, ויש להקל בהם, כמו שמקל הרמ"א לצורך ובמקום הפסד.

3. אין לאסור מדין אמירה לנוכרי

עוד הוסיף בעל שבט-הלוי, שאין לאסור הפעלה ע"י שעון-שבת בדומה לאיסור לתת לנוכרי מעות בע"ש על מנת שיקנה בהן עבור ישראל בשבת (כגון כשיום השוק חל בשבת, וכמבואר בשו"ע או"ח שס"ג, בט"ז ס"ק ג' ובמג"א ס"ק ג'), וכשם שאמירה זו לנוכרי אסורה, הוא הדין הפעלה ע"י עריכת שעון-שבת מע"ש (סברה דומה למש"כ באגרות-משה, הנ"ל). אולם לדעת הרב ווזנר בשבט-הלוי אין לדמות גזירת אמירה לנוכרי להפעלת מכשיר שיעבוד מאליו, שהרי גם הבבלי לא הביא טעם זה לאיסור טחינת חיטים בריחיים של מים, אע"פ שאסור לומר לנוכרי שיטחן עבורו חיטים בשבת.

נראה לי, שהטעם לחילוק בין אדם לבין מכונה הוא, שאדם באדם מיחלף, וחששו חז"ל שאם יאמר לנכרי לעשות עלול הוא בעצמו לבוא לידי עשיה. משא"כ כשמכוון מע"ש מכשיר שיפעל מעצמו בשבת, הרי זה עושה מעשה בידיו בע"ש, כדי שלא יבוא לידי מעשה בידיו בשבת. אין לך סימן גדול מזה, שזוכר וזהיר שלא ייכשל ח"ו באיסור מלאכה בשבת. ואילו באמירה לנכרי אינו עושה כל מעשה בפועל, שיזכיר לו שמלאכה זו אסורה, ועל כן יש חשש שייגרר לעשותה עם הנכרי או במקומו.

4. כבר היו דברים מעולם

אף שהאפשרות הטכנית לכוון מכונה מערב שבת, שתתחיל את פעולתה רק בשבת נראית לכאורה כאפשרות שלא היתה בנמצא בדורות הקודמים, הרי שבשו"ת משנה-הלכות (לה"ר מנשה הקטן, ח"ד סי' לו) הביא מילקוט הגרשוני סי' רנה ומהספר "מתא דירושלים" (על הירושלמי מו"ק דף יא, שהביא בשם מורו בעל חת"ס), שאנשי פרנקפורט היו מסדרים עצים דקים זה על זה, ומתחת לעצים הניחו בערב שבת "חבל של גפרית" (מעין פתיל השהיה), שהיה מהבהב כל הלילה, וכאור היום הגיע סוף החבל אצל העצים. אז נדלקו העצים, ונתבשל הקפה שעליהם בשבת בבוקר. משום מעשה זה, ועוד, מצטרף בעל משנה-הלכות לשורת הפוסקים, המתירים מלכתחילה להכין מע"ש מכשיר חשמלי שיפעל בשבת. ועיין בשערים-המצוינים-בהלכה עב, מב. וכן בדומה לכך

התיר מהר"י חגיז בהלכות-קטנות (ח"א סי' קפט) ע"י הבערת חבל ארוך כשיעור יום, שילך ויבער עד שיגיע לעצים.

בדורנו, ובדור שקדם מצאנו שהתירו דברים מעין אלו. כך התיר הרב צ"פ פרנק זצ"ל (הר-צבי ח"א, ט"ל הרים מלאכת בישול אות ג) להניח מערב שבת תבשיל, שנתבשל כל צרכו, על גבי כירה חשמלית, ולכוון ע"י שעון-שבת שתדלק בשבת שעה או שתיים לפני הסעודה, כדי לחמם את התבשיל. ולא חשש שמא יבוא להניחה בשבת, כיון שאין מוסיפים על הגזירות, ואין בידינו כח לגזור מעצמנו גזירות. גם ה"ר ש"ז אוירבעך שליט"א הסכים לכך (ע"י שש"כ א, כו והערות עג-עד), אלא שהעיר שהכירה חייבת להיות גרופה וקטומה, למנוע את החשש שמא יחתה (זה בניגוד לדברי ציץ-אליעזר הנ"ל).

וכן כתב ה"ר חיים דוד רגנשבורג, בספרו משמרת-חיים סי' ב, שלמעשה התיר את השימוש בשבת במכונה להדחת כלים בשיבה בשיקו, באופן שיכוונה לפעולה מערב שבת. גם באשר למיכשור אחר, מצאנו שהתירו להפעילם ע"י שעון-שבת המכוון כבר מערב שבת - ע"י שמירת-שבת-כהלכתה בנוגע להסקה מרכזית ובנוגע למאוורר.

יא. מסקנה: מותר להשתמש במדיח בשבת אם מכוונו מע"ש

הרי לך חבל פוסקים נכבד, שראוי הוא לסמוך עליו, ולהסמך עליו את הנוהג שכבר פשט, להשתמש במכשירי חשמל שונים בשבת באמצעות שעון-שבת המכוון מערב-שבת, על פי ההגבלות שהזכרנו לעיל בפרק ח. מה עוד, שמדובר לרוב הדעות בגזירות דרבנן ובאיסורי דרבנן, שיש מקום להקל בהם בעת הצורך כשיש ספק ומחלוקת. כמו כן ראוי לפוסק להביא בחשבון את כבוד השבת, את מצות עונג השבת ואת החשש לזלזול בשבת ומנוחתה. מטעמים אלו יש מקום להתיר מלאכות הנעשות מאליהן, והן לצורך יום השבת עצמו, כגון: חימום אוכל ובית, מיזוג אויר, תאורה, מיכשור חקלאי (כגון לחליבה). והוא הדין מכונה להדחת כלים.

אולם מלאכה שאינה מענגת את השבת, כגון צילום אוטומטי בוידאו, או תיפעול מכונות בבית-חרושת וכדו', שאינם צורך השבת כלל, אין מקום להתירם, ובהם יש לחשוש למחמירים הנ"ל ולאסור. השיקול ההלכתי מתחשב בוודאי כשמדובר בהפעלת בתי-חולים, או לצרכי צבא ומשטרה, שאז נוסף הגורם של מצבי חרום ופקוח-נפש.